

SÍDELNÍ VÝVOJ MĚSTEČKA ŽERAVIC

Gruntovní a vrchnostenská držba půdy a její proměny

Martin Šimša, Národní ústav lidové kultury, Strážnice

Městečko Žeravice patřilo po několik století k nejrozsáhlejším a ekonomicky nejlépe situovaným lokalitám v podhůří Chřibů. Vinohradnictví dokázalo podpořit životaschopnost i velice malých usedlostí. Sociální a ekonomickou odlišnost demonstrovali obyvatelé městečka nošením městského oděvu, který je prvně zmiňován již v polovině 18. století. Jaké jsou kořeny této prosperity, kdy se začíná formovat a kdo měl na jejím rozběhu největší podíl, se budeme snažit odpovědět v našem příspěvku.

Historie lokality

Dnešní ves Žeravice, původně městečko s výročním i týdenním trhem, leží na okraji hustě osídleného podhůří Chřibů, rozprostírajícího se na sever od spojnice starých, kdysi královských měst Kyjova, Vracova a Bzence. Staré sídelní území bylo lidmi obýváno již v dávné minulosti. V době velkomoravské zasahovalo slovanské osídlení hluboko do podhůří Chřibů a mělo nepoměrně vyšší hustotu než ve středověku. Správním centrem bylo rozsáhlé hradiště na Strážovickém kopci, spíše kultovní význam mělo hradiště na hoře sv. Klimenta u Osvětiman. Dostatečně členitá krajina, možnost přirozených úkrytů v lesích a malá prostupnost lužních porostů na řece Moravě, byla pro krajinu dostatečnou ochranou před uherskými vpády, které po pádu velkomoravských center pustošily krajinu na pravém břehu řeky. Zemědělské osídlení zřejmě přetrvalo a pozvolna se začleňovalo do nové, ekonomicko – správní organizace, reprezentované nejstaršími přemyslovskými hrady v Břeclavi a především ve Sptyhněvi. Zdejší velkofarní kostel disponoval v polovině 12. století majetkem v celé řadě vesnic v okolí naší lokality, zmiňovány jsou Stříbrnice, Tučapy, Kostelec, Hýsly, Žádovice a celá řada dalších vesnic. Mezi nimi figurují též 5 popluží v dosud nelokalizovaných Žerakovcích (Siracouicích).¹ S našimi Žeravicemi je kupodivu dosud nikdo nespojoval, ač historicky doložených lokalit toho jména je v širším okolí Sptyhněvi pouze několik a většinu z nich můžeme vzhledem k jejich stáří nebo lokaci vyloučit.² Pro možné ztotožnění obou lokalit hovoří i shodný rozsah osídlení, který v případě Žeravic předpokládáme, podle později uváděného počtu masných krámů, na pět gruntovních jednotek.

Novou stabilitu a rozmach získalo osídlení v průběhu 13. století. Založení románsko – gotických kostelů v Kostelci, Ježově a Osvětimanech s nimiž se pojily rozsáhlé farnosti, bylo jednotícím prvkem v tříšti drobných zemanských a rytířských statků, z nichž dva i tři se často dělily o jedinou vesnici. V bezprostřední blízkosti lokality se nacházelo jediné velké panství, a to z darů markraběte a donací šlechty vznikl rozsáhlý majetek cisterciáků z velehradského kláštera. Správně patřila tehdy velká část podhůří Chřibů (včetně Žeravic) pod zemský soud na zeměpanském hradě Buchlově, který vznikl rozšíření starého *loveckého práva v Hříběcích horách*.

První, historiky obecně přijímaný doklad o existenci Žeravic, pochází z predikátu Sudimíra ze Žeravic (Seraiuh) z roku 1235.³ Nevíme, zda-li se jednalo o majitele celé vsi, nebo pouze jedné z jejich částí, jak se připomínají o století později. Tehdejšími majiteli byla bohatě rozvětvená vladycká rodina Kuželů ze Žeravic, zřejmě příbuzná s Kužely z Nedachlebic, odkud žeravská větev vyšla. Velké množství zápisů v zemských deskách nás informuje o složitém propletení příbuzenských vztahů, rodin a jednotlivců, žijících v *rodinném neďlu* na žeravské tvrzi, k níž patřila jedna z částí vesnice. Přesněji řečeno *dvůr, dvě části obce, vinohrady a tvrz*.⁴ Součástí statku byla též část, později i celé sousední Horenčice. Zbýlý díl *vesnice společně s vinohrady a lesem*⁵ měl různé majitele a nakonec byl trvale spojen s panstvím Střílky.

K opětnému spojení obou částí vesnice došlo až na konci 15. století v osobě Tasa z Ojnic, majitele stříleckého panství, který roku 1490 zdědil po strýcích kuželovskou část vsi. Nově vzniklý statek nebyl zřejmě významný lidnatostí, protože mimo nevelké Žaravice k němu patřily pouze pusté Hruškovice, Horenčice a Lněník. Větší význam měl zřejmě vrchnostenský majetek jako takový. Patřily k němu poplužní dvory obou předchozích majitelů, v případě kuželovského dílu dokonce s panským sídlem – *tvrzí*. Dále tu byly vinohrady s desátkem vinným i zemním, též zahrady šafránové, množství panských polí, rozsáhlý les, rybníky a mlýn, vše rozmnožené o půdu zaniklých vesnic.

V osobě Tasa z Ojnic se lokalitě dostalo významného patronátu, který natrvalo ovlivnil její další rozvoj a ekonomický růst. Předně to byla značná podpora vinohradnictví, které se rozvíjelo na úkor dosavadní selské a výměnou i panské půdy. Další významný čin bylo povýšení Žaravic 14. června 1503 králem Vladislavem IV. na městečko a nadání dvěma výročními a jedním týdenním trhem.

Nově zformovaný statek zůstal již natrvalo jedním celkem, který v průběhu 16. století vystřídal několik různých majitelů. Společným rysem těchto vlastníků byla relativně velká odlehlost jejich domovských panství a malá možnost zapojit zdejší dvory a pozemky do ekonomického systému jejich dominií (Střílky, Bučovice, Kvasice, Lukov). Z toho důvodu se většina z nich natrvalo orientovala na výnosné vinařství, jemuž přizpůsobovala provoz svých dvorů, včetně soustavného omezování rozsahu panských pozemků ve prospěch zakládaných panských i selských vinic. Nastavený trend pokračoval i poté, co se městečko stalo roku 1597 majetkem Praksických ze Zástřizl a trvalou součástí buchlovského panství.

Přírodní rámeček lokality

Krajina v širším okolí je tvořena pravěkými sedimenty tzv. *magurského flyše*, v němž jsou zastoupeny především jílovce, jíly a písky, vytvářející mocná souvrství. Horotvorné procesy zformovaly terén do kopcovitých pásem s převládajícím VSV–ZJZ směrem. Terén se tak jeví mírně zvlněný s táhlými vrchy, jejichž úbočí se pozvolna svažují k jihu. Široká údolí mezi nimi udávají směr několika potokům odvádějícím nečetné srážky. Lokalita se rozkládá na jižním svahu rozsáhlého hřebene *Vážanské vrchoviny* s vrcholy v 360–380 m n. m., táhnoucího se od Boršic u Buchlovic směrem k západu a končící u nedalekého Ježova. Na jejím oblém temeni leží celá řada vesnic počínaje Tučapy a Vážany, přes Ořechov, Újezdec, Hostějov až po Žaravice, které se rozkládají na jejím klínovitě se zužujícím a klesajícím závěru. Ten je ze severní strany ohraničený výrazným zlomem s výstupy pískovců. Vzniklá sníženina (orientovaná ve VSV–ZJZ směru) pak formuje tok nedaleko pramenického *Hruškovského potoka*, který přijímá vodu z několika dalších přítoků. Hrany zlomu, příkře spadající do údolí, jsou protkány četnými roklemi a zářezy na jejichž tvářnosti se podílela především přívalová voda. Utváření terénu je zcela nevhodné pro zakládání polí a tak byly v historické i současné době vždy pokryty lesem, který společně s korytem potoka tvořil právní hranici lokality i drobného šlechtického statku, k němuž v minulosti patřila.

Zalesnění bylo v minulosti mnohem rozsáhlejší a zasahovalo až do nejvyšších poloh oblého temena kopce. Teprve zde na pozvolném jižním svahu se nacházejí polohy vhodné pro zemědělské využití, které pak v nepřetržitě pásu sestupují do údolí. Mírné klesání končí asi půl kilometru nad údolím, výrazně příkřejšími stráněmi. Místo zlomu je doprovázeno výskytem celé řady vydatných pramenů a jejich pánví, v jejichž okolí se formovalo nejstarší osídlení. Vzniklé potoky stékají přímo dolů, vytvářejíc v měkkém podloží výrazné zářezy a koryta. Dno údolí tvoří rozsáhlá rovina, v minulosti zřejmě zamokřená, porostlá loukami a pastvinami, nad nimiž se zvedá protější strana údolí, zakončené neširokým vrcholkem kopce, jehož horizont tvoří katastrální hranici se sousedním Vracovem.

Jiným způsobem je utvářena krajina na východní straně plužiny směrem k Těmicím. Zdejší terén je ovlivněn výrazným horotvorným poklesem, který vytváří rozsáhlou bezvodou kotlinu s příkrými stráněmi a širokým rovinatým dnem. Jižní stráně patří ke staré kulturní půdě s tratí *Zadní hory*, *Čtvrťky* a *Štefany*, které byly minimálně na konci 15. století

přeměněny na vinice, jenž zde v omezené míře přetrvaly až do současnosti. Severní straně sníženiny byly oproti tomu využívány především jako pastviny s příhodným názvem *Kravit kopec*, na jehož úpatí se nacházel les zaniklý teprve v 18. století – *Vypáleniny*.

Přítomnost stabilních zdrojů pramenné vody má pro zdejší krajinu, s výrazně vnitrozemským charakterem podnebí, prvořadou důležitost. Maximum srážek je situováno do jarních a podzimních měsíců, v létě dochází k jejich výraznému poklesu, znásobenému srážkovým stínem nedalekých Chřibů. Není tedy výjimkou, že v létě je znatelný nedostatek vody, drobnější potoky zcela vysychají a v některých místech se projevuje citelný nedostatek studniční vody. Většina vesnic se proto rozkládá na svazích v bezprostřední blízkosti pramenné pánve (Syrovín, Osvětimany, Újezdec, Hostějov), která je dokáže zásobovat vodou i v horkém a suchém létě. Vesnice závislé na potoční vodě se v důsledku toho nacházejí teprve na středních a dolních tocích, kde četné přítoky zvyšují jejich vydatnost (Ježov, Žádovice, Kelčany, Vlkoš). Malá vydatnost, případně kolísání průtoku mohla značně znepříjemnit život obyvatel. V případě setrvalého nedostatku vody se dokonce mohlo jednat o jeden z důvodů zániku lokality Horenčice.⁶

Sídelní jádro Žeravic se z toho důvodu nachází v bezprostřední blízkosti zlomu, doprovázeného výskytem celé řady vydatných pramenů, vytvářejících v měkké půdě hluboké vodoteče a rozměrné pánve – *Vídeňka*, *Horní rynek*. Voda z několika potůčků se spojuje v jediné koryto vytvářející *Žeravský potok*. Jeho šíře v *Močilkách* napovídá mnohé o erozivní síle vody a minulé vydatnosti toku, která zásobovala několik nádrží. První z nich ležela přímo v *Močilkách*, jimž dala pojmenování, odvozené od močení lnu a konopí.

Na dně údolí již potok ztrácí svoji rychlost a zářez do terénu je více než mírný, prohloubený teprve melioracemi v 19. století. Koryto se ve shodě se směrem údolí stáčí na západ a postupně přibírá další přítoky. První z nich je dnes již zaniklý potok *Horenčický*, přítékající z protější strany údolí, kde ležela stejnojmenná zaniklá ves. Voda z něj napájela rybníček stejného jména, sloužící jako nádrž pro zdejší mlýn doložený ještě v polovině 18. století. V nevelké vzdálenosti od něj se nacházel další rybník, zvaný *Písečný*, který mimo dva zmíněné potoky napájel ještě třetí, dodnes se nárazově obnovující, bezejmenný potůček pramenící v *Býkové hoře*. Žádný z rybníků nepřechal 18. století a mimo několika náznaků v terénu, po nich již není ani stopy. *Žeravský* potok proto nerušeně odtéká dále k *Žádovicím*, v jejichž blízkosti se vlévá do *Hrušovského* potoka.

Kulturní krajina lokality a její systém

Pod pojmem kulturní krajina rozumíme souborné označení jednotlivých prvků lidské činnosti, které se výrazným způsobem vtiskly do přírodního prostředí. Některé z nich vznikaly neuvědoměle jako důsledek prováděné činnosti, jiné oproti tomu zcela systematicky se snahou, podle lidských měřítek organizovat přírodní prostředí a upravit je pro výkon určitých činností. Geografové takové projevy rozlišují podle jejich povahy na body, sítě a plochy. V našem případě se tedy jedná o sídlo, komunikace a plužinu, z nichž především dvě poslední bych chtěl v této části studie podrobit zevrubnému rozboru. Orientace místa k základním komunikacím, jejich směry a cíle, důležitost a význam z hlediska dopravy a obchodu, to vše jsou významné informace. Podobně rozbor plužiny v jejím celku, rozložení polí a vinogradů, jejich pojmenování a umístění v terénu, jakož i průzkum jednotlivých jejich segmentů – tratí, složených z parcel s konkrétními majiteli, to vše nás může informovat o základní trendech ve vývoje sídla.

Spojovací komunikace a jejich orientace v terénu tvoří jeden z důležitých prvků pro celkovou orientaci sídla a jeho okolí. V našem případě významnou roli sehrála tzv. **Klášterní cesta** propojující město Kyjov s podhůřím Chřibů, klášterem Velehrad a směřující dále na Hradištsko. Její trasa, podobně jako u mnoha jiných cest, se vyhýbá vlhkým a bahnitým údolím potoků, a raději stoupá na suché temeno kopce. Ještě na I. Vojenském mapování z druhé půle 18. století, ji proto nacházíme na kopci a nikoli v údolí *Hrušovského* potoka, kam ji mylně umísťuje Hurt. Cesta prochází po celé délce oblého hřebene *Vážanské vrchoviny*, jednotlivé

lokality většinou míjí a spojení zajišťují odbočky, jak je tomu v případě Ježova, Hostějova, Újezdce a také Žeravic. Jedna z nich směřuje z prostoru *Horního rynku* šikmo směrem na Kyjov, druhá více méně rovně k Velehradu. Obě dodnes fixuje několik metrů hluboký úvoz, druhou z nich dokonce dláždění z *kočičích hlav* a *Boží muka*, doprovázená mohutnými lípami na křižovatce obou cest. Ostatní vozové cesty, plnící dnes funkci hlavních spojnic, měly ještě v 19. století vedlejší charakter (pod *Býkovou horou* na Ježov, na Těmice) anebo ještě neexistovaly (na Žádovici). *Klášterní cesta* tak plnila funkci hlavní spojnice s vnějším světem, což se výrazně projevilo v směrovém pojmenování jednotlivých tratí.

Vinice a pole při cestě směřující do Těmic jsou označovány jako **Zadní**, z čehož plyne, že pozorovatel a současně obyvatel lokality je pojímá, jako od osídlení vzdálenější, ležící na konci jemu známého okrsku polí a vinic. Opozitum *přední* mezi tratěmi sice nenajdeme, ovšem může ho do jisté míry nahradit pojmenování **Vrchní**, ležící nad městečkem, odkud k ní pozorovatel musí skutečně vzhlízet vzhůru. Spojení obou určujících poloh *zadní* a *vrchní* pak dává i základní pojmání orientace celé lokality a jejich polí. Byl jím směr jih – sever, směřující ke *Klášterní cestě*. Po ní přicházely do vsi novinky, trhovci i zboží a také panští úředníci ze Střílek, Kvasic, Lukova a nakonec i Buchlova. Při vypracování urbářů, katastrů či jiných soupisů postupují zásadně od levé strany horního konce ve směru přichozího a po objevití všech domů končí opět na protější straně horního konce. Ostatně podél spojnice s touto cestou vznikla i jedna z prvních bočních ulic vycházejících z prostoru *Horního rynku*.

Plužinu lokality budeme studovat na základě nejstarší dochované katastrální mapy, jak se zachovala v Indikační skice Stablního katastru.⁷ Městečko bylo podrobně proměřeno a zakresleno roku 1827 a zhotovená mapa nás velice dobře informuje o celé řadě skutečností. Čerpáme z ní především informace o rozsahu a názvech tratí, jejich zemědělském využití, struktuře parcel a jejich majitelích. Pokud je to účelné, kombinujeme tyto jednotliviny s mapami pozdějšími.

Pro rozložení polních tratí v lokalitě je charakteristický výskyt dvou odlišných typů jejich hospodářského využití. Prvním z nich jsou rozsáhlé vinice, zabírající nejpříhodnější půdu v bezprostředním okolí sídelního jádra. Druhé jsou pak trati využívané pro pěstování obilí a dalších rostlin, vytačené na okraj katastru, do vyšších pro vinice nevhodných poloh.

Vinice se rozprostírají na příhodném, jižně orientovaném svahu kopce na sever, východ i západ od městečka, které tak doslova obkličují a vytvářejí jeho přirozenou kulisu. Nejbližší jsou rozloženy největší z nich nazývané přímo podle svého využití – **hory** – s upřesňujícím názvem **Býková, Vrchní a Zadní** a také hora **Pešty**. Společným jmenovatelem všech zmíněných tratí je především jejich velký rozměr a výrazná, někdy až dvojnásobná šířka, daná čely parcel, oproti hloubce, vymezené jejich délkou. S takovým členěním se většinou setkáváme u běžných polních tratí, jenž jsou uspořádány tak, aby v nich mělo pole co nejvíce, pokud možno všichni usedlíci ve vsi. Zmíněné **hory** takové situaci vcelku dobře odpovídají, *Býková* a *Vrchní* se nachází na sever nad městečkem. *Pešty* zabírají východní stranu, kde na ně bezprostředně navazuje *Zadní hora*.

Oproti *horám* jsou ostatní viniční trati rozlohou mnohem menší, s patrnou snahou po pravidelném obdélném vyměření. Nezabírají také ústřední polohy, ale omezují se na okrajové plochy, kde vyplňují vhodné prostory mezi rozsáhlými plochami *hor*. Setkáváme se s nimi především na východní straně mezi *Pešty* a *Zadní horou* a také na západním okraji při hranici s Ježovem. V jejich pojmenování se odráží způsob získání půdy na úkor dosavadních kultur – **Zlámané, Novosady, Štěpničky**. Stejně tak jako jména zakladatelů: **Bezděkoví** (Bezděk), **Husínek** (Hus nebo Husa), **Havale** (Havel), **Štefany** (Štefan, Štěpán), **Králky** (Král, Karel) obdobný název nese i stará viniční trať *Pešty* (Pešek, Petr). Posledním typem jsou nevelké, v okrajových částech orné půdy situované pásy vinic, nazývané v minulosti *krajínaky*, jejichž reprezentantem je pouze **Husínek**.

Majetková situace v držbě vinohradů je vzhledem k právnímu způsobu jejich vlastnictví (*horenské právo*) značně rozrůzněná a časově proměnlivá. Jednotlivé vinice bylo totiž možné volně směřovat a z toho důvodu existoval jejich čilý pohyb. Mezi majiteli nacházím

šlechtické držitele, reprezentované buchlovskou, stříleckou a několika dalšími vrchnostmi. Dále měšťany z Kyjova, Polešovic a Bzence, poddané z okolních vesnic a především samotné žeravské měšťany. Pestrá mozaika vlastníků nevykazuje žádnou ucelenější a pravidelnou strukturu.

Orná půda, určená především k pěstování obilovin a okopanin, je oproti tomu organizována podstatně jiným způsobem. Rozborem tratí, parcel a jejich majitelů jsme zjistili, že v plužině existují tři rozsáhlé celky, v nichž jsou zastoupeny pole všech hospodářů ve vesnici. Každý z celků vykazuje vysokou míru pravidelnosti a profesionálního rozměření. Velikost (šířka) parcel je volena s ohledem na určitou konkrétní výměru usedlostí, takže vedle základních podsedků nacházíme dvojnásobné půllány (čp. 87, 107, 24 a 147), ještě větší třičtvrtělány a téměř trojnásobnou parcelu jediné lánové usedlosti (čp. 42). V rámci celku jsou parcely do velké míry jednotně orientovány, přičemž základní směr kopírují i sousední tratě. Výjimky se zcela odlišným směřováním parcel samozřejmě také existují, jedná se ovšem o menší, okrajové plochy, které zřejmě mají starší, odlišný majetkový původ a kořeny. V rámci celkového konceptu jsou však i tyto zapojeny do jednotného členění, které je charakteristické především pravidelným rozdělením parcel, respektujícím stavební posloupnost usedlostí v lokalitě.

První velký celek nacházíme na jižní straně údolí, na samém temeni kopce. Posloupnost parcel začíná na jeho pravém okraji, při hranici s Ježovem, v trati **Nad býkovými**, zasahuje do tratí **Nad vrchníma horama** a **Čihadlník**, kde je přerušena rozsáhlými pozemky velkostatku. Opět pokračuje až v **Honytále** a **Nivkách** (s opačně orientovanými parcelami), přechází do **Obícek**, kudy se pomyslně vrací do středu katastru k **Boží muce**. Tímto způsobem jsou počínaje čp. 82 (po dlouhou dobu první selská usedlost při vstupu do vesnice ve směru od **Klásterské cesty** a také tradiční počátek většiny popisů vesnice) postupně přiděleny parcely všem usedlostem, takže pořadí pravidelně obkrouží **Horní rynek**, sejde po jedné straně **Nové ulice**, druhou vyjde nahoru, obejde zbylou stranu rynku a skončí u čp. 46 naproti místu, kde jsme začali. V rámci prvního celku je toto kolečko obtočeno dvakrát.

Druhý celek se rozkládá na dně rozsáhlé sníženiny směrem k Těmicím a jeho rozsah je podstatně menší. Tvoří ho tratě **Chmelínek**, na jehož okraji řada, opět začíná čp. 82. Pokračuje za cestou v trati **Pod teplým** a přechází do sousedící tratě **Pod zadními horami**, kde opět čp. 46 končí a začíná druhou neúplnou řadu parcel, částečně snad doplněnou v trati **Vypáleniny**.

Třetí rozsáhlý celek orné půdy se nachází na severním, protilehlém svahu údolí, kde zaujímá velkou nepřerušenu plochu půdy. Směřování parcel probíhá jednotně ve směru spádnice na svah údolí, z čehož vybočují pouze nevelká trať **Čučoví**, orientovaná kolmo k běžnému směru parcel. Rozvržení začíná jednotně podle stejného schématu jako u předchozích celků. Začátek řady je zvolen při hranici s druhým z celků v trati **Týgla** a první parcela opět patří čp. 82. Řada pak pravidelně pokračuje až k číslu 116 (poslední usedlost patří k **Hornímu rynku**) a opět začíná od čp. 4 (první usedlost na dolním konci **Nové ulice**) a dále pokračuje v trati **Stumpflose** až na samotný počátek číselné řady. Chybějící čísla popisná (156 až 146) mají pozemky v trati **Čučoví**. Samostatnou řadou je členěna poslední trať **Humflose z Obecnosky**, později zvaná **Za zelničkami**. Začíná obráceně od čp. 46 a po obejití celé řady končí náhle u čp. 110, přičemž není vyloučeno, že zbývající parcely jsou vyměřeny v obecních pozemcích, jenž na trať navazují.

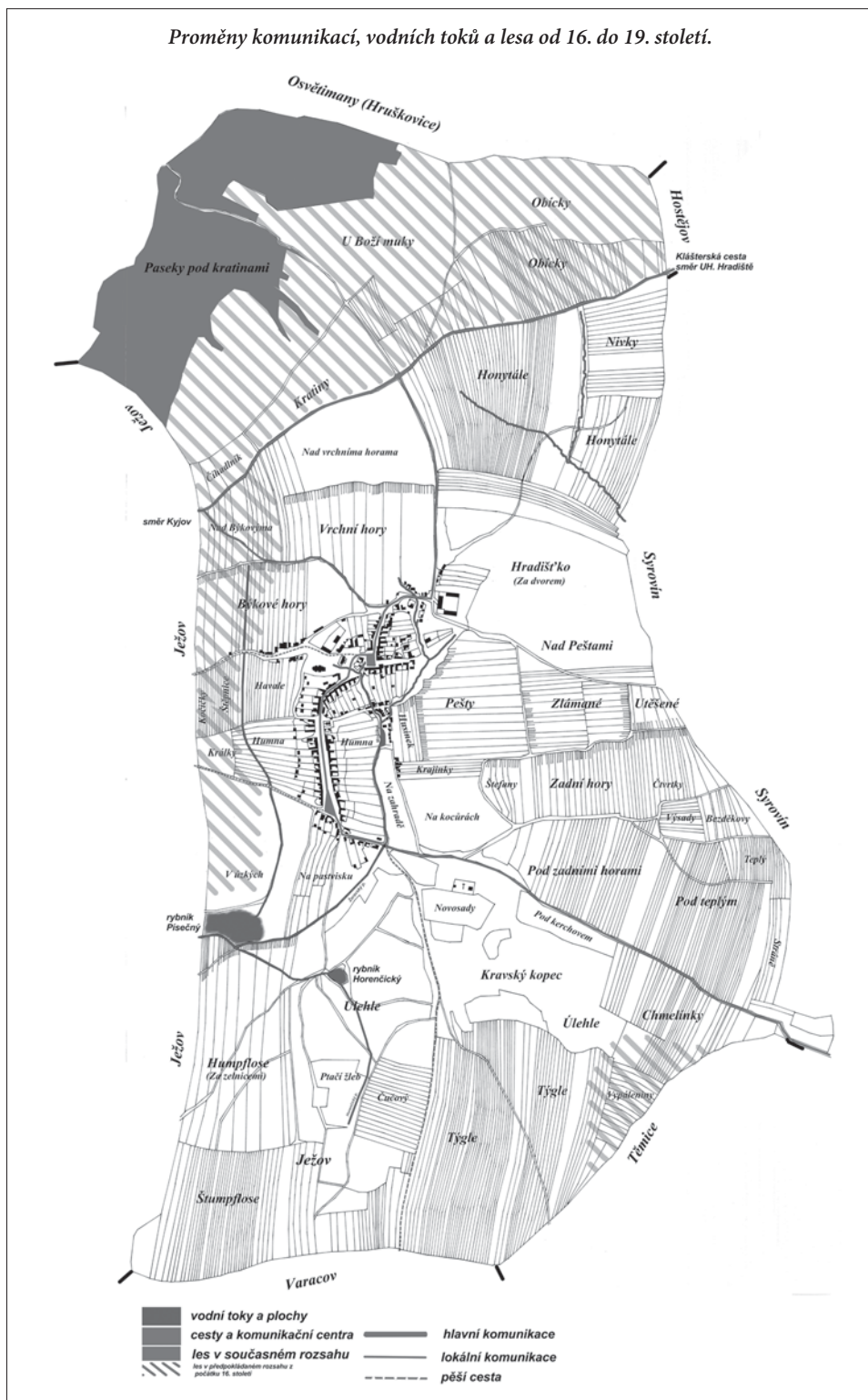
Obecní pozemky zabírají na této straně údolí rozsáhlé, na mapě dosud nedělené plochy polí v trati **Ptačí žleb** a **Úlehle**. S nimi sousedí pastviny v trati **Kravský kopec** a plochu uzavírají **Úlehle u Chmelínka**. Název posledních třech nás víceméně upozorňuje i na jejich využití, **Úlehle** – půda dlouhodobě ležící ladem, zabírající v minulosti zřejmě zmokřené a méně úrodné dno údolí, jakož i rozbrázděné a příkré severní svahy sníženiny směřující k Těmicím. Využití této půdy na pastviny pro dobytek dokládá nejen trať **Kravský kopec**, ale též určené využití půd v indikační skice. Druhá část obecních pozemků se nachází na nejvyšší části severní strany údolí. Temeno kopce zabírá orná půdy v trati **Pod obícky**

Proměny vrchnostenské držby půdy od 15. do 19. století.

- Půda prokazatelně a hypoteticky postoupená podaným na počátku 16. století
- Půda postoupená podaným v polovině 18. století
- Půda patřící vrchnosti na počátku 19. století

Proměny komunikací, vodních toků a lesa od 16. do 19. století.

a *U boží muky*. Svah nad *Hruškovským* potokem pak zabírá les v tratích *Paseky* (*Paseky pod Kratinami*) a *Malé paseky*.

Poslední kategorií majitelů půdy v lokalitě je vrchnostenský velkostatek Buchlov, na počátku 19. století v držení rodiny Berchtoldů. Jedná se především o rozsáhlé trati *Hradištko* a *Nad Peštami* navazující bezprostředně na vrchnostenský dvůr umístěný v jednom z rohů nepravdělného lichoběžníku polí. Nad nimi se nachází rozsáhlý pruh polí v *Honytále* a nalevo od něj, oddělen pouze selskou půdou, leží další rozsáhlé pole *Nad vrchníma horama*. Přímo pod ním, opět však odděleno překážkou (selské vinice ve *Vrchní hoře*) se nachází komplex panských vinic, lisovny a sklepů v *Býkových horách*. Poslední panské pozemky jsou na jih od lokality, u hranic s Ježovem jsou to pole *V úzkých* a více do středu plužiny pak trati *Na zahradách* a sousední *Na kocůrách*.

Z popisu plužiny je patrné, že jako celek rozhodně není jednotně navržené měřičské dílo. Naopak vznikala postupným navrstvením několika různých soustav, které se vzájemně odlišují historickým původem, majetkovou příslušností i sociálním postavením vlastníků. Zcela logicky se nám rozpadá na minimálně dva významné celky, s výrazně odlišným uspořádáním. Organizace orné půdy vytváří typ označovaný jako *plužina traťová*, skládající se z jednotlivých rozsáhlých ploch nazývaných tratě, v nichž je organizována půda velkého množství samostatných vlastníků. Jednotlivé díly nazývají se parcely, vytváří dlouhé pásy, jejichž šířka je vzhledem k délce téměř zanedbatelná, existuje mezi nimi tzv. oborová vázanosť a půda tak vytváří rozsáhlé obdělávané plochy bez mezních pásů. Obecně se usuzuje, že traťová plužina patří k modernějším typům.

Vinice jsou oproti tomu organizovány ve formě *plužiny úsekové*. Jednotlivé její části jsou mnohem menších rozměrů, parcely jsou výrazně kratší a v sousedících tratích na sebe nemusí nutně pravidelně navazovat. *Pravé* úseky jsou majetkem vždy jen jedné usedlosti, *dělené* se pak rozpadají mezi více vlastníků s prokazatelnou vazbou k původnímu celku. *Nepravé* jsou oproti tomu členěny zcela pravidelně na jednotlivé parcely. V našem případě předpokládáme, že do *úseků* byla uspořádána především půda nejstarších gruntovních usedlostí. Pozůstatky těchto úseků jsou zřejmě největší viniční trati označované jako *hory*. Druhotným rozdělením na jednotlivé pásy (*achtele*) vinohradů, se plužina proměnila v *nepravou úsekovou* a v tomto duchu byly vysazovány i další nové plochy.

Rozsah vrchnostenské a selské půdy v polovině 18. století

Právě popsáný stav na indikační skice velice dobře odpovídá situaci, jak je zaznamenána v zemských katastrech z poloviny 18. století. Tabela z roku 1749, připojená k Rektifikačním aktům, detailně popisuje jednotlivé usedlosti, množství orné půdy a vinohradů a jejich rozčlenění do tratí. V městečku v té době byla 1 lánová, 4 ½ lánové usedlosti a dalších 70 podsedků s půdou. Mimo ně pak 6 zahradníků s vinohradem, 48 podruhů s vinohradem a dalších 28 podruhů bez polí. Půda usedlostí byla podle specifikace rozdělena do většího množství tratí, mezi nimiž nechybějí *V hony Tajlech* (pozdější *Honytál*), *Nad vrchní horů*, *Pod zadníma horama*, *Na chmelínku*, *Na tajlích* (pozdější *Týgls*) a *Na Stumpffhlosy* (pozdější *Štumpflose*) a další drobnější méně často jmenované trati.

Na tom by ostatně nebylo nic překvapivého, vždyť množství obdělávané půdy má ve většině lokalit dlouhodobě setrvalý stav, který z největší části navazuje na půdu přidělenou při jejím vzniku a dále rozšířenou pouze o drobné úchvaty na úkor lesíků, zkulturnovaných pastvin a močálů či jiné neúrodné půdy. V našem případě je však překvapující svědectví urbáře panství Buchlov z roku 1720,⁸ který výslovně říká:

7. Městečko Žeravice.

Bylo tu od starodávna usedlých láník 1, ¼ láník 1, ½ tříčtvrtník 1, půlláníků 3, 1 ½ čtvrtníků 2, čtvrtníků 14, podsedníků s rolí 32, podsedníků bez role 23. Činí všech 77 usedlých.

Ti lidé žeravští mají gruntovních rolí na 360 ¼ měřice, jsouc neúrodný, uznala vrchnost pro tu osadu je malý i puštěno jim panských pod plat 200 měřic a od pustej vsi Horečic též pod plat 459 ¾ měřice. Činí všech rolí gruntovních s těmi panskými 1020 měřic. Dle proporcíování

rozděleny, láníkovi 60 měřic, $\frac{3}{4}$ láníkovi 40 měřic, $\frac{1}{2}$ láníkovi 30 měřic, podsedníkovi na 11 měřic a 2 čtvrti.

Učiněna jest ta osada takto: láník 1, $\frac{3}{4}$ láník 1, pololánici 4, podsedníci 70. Suma 76 osedlých.

Přidělení rozsáhlých ploch půdy, významně mění náš pohled na sídelní vývoj lokality a současně vyvolává celou řadu otázek. První z nich je, kde se vlastně ony nové pole nachází a které části plužiny potom tvoří její starší jádro.

Z našich úvah musíme vyloučit veškeré vinohradní trati, obepínající sídlo v jeho bezprostředním okolí. *Registra horenský* z roku 1745,⁹ je vyjmenovávají víc než přesně a to zcela v rozsahu indikační skici, přičemž žádná z nich není označena jako nově založená.

Musíme jít tedy více k okrajům katastru a zde jsou v podezření rozsáhlé, jednotně členěné, původně zřejmě celistvé plochy polí, navazující na panskou držbu doloženou na indikační skice. Německy znějící název *V Hony Teilich (Honytále)*, napovídá dvě skutečnosti, jednak se jedná o díly (*der Teil*), přičemž jsou to části *Honu*, jak bývá nazývána rozsáhlá na parcely nedělená půda, patřící povětšinou právě k vrchnostenským dvorům. V našem případě ležící skutečně hned v sousedství v tratích *Hradištko* a *Nad vrchníma horama*. Zmíněný *Honytál* by tak mohl být právě oněmi 200 měřicemi panské půdy.

Podobně rozsáhlé a jednotně členěné plochy, včetně německy znějících názvů tratí, nacházíme také na protější straně údolí v trati *Na tailich (Týgle)*, jejichž název svědčí o tom, že se opět jedná o jednotlivé *díly* (*der Teil*) většího celku. Ještě výmluvnější je název sousední trati *Na Stumpf phlosy (Štumpflose)*, který volně přeloženo označuje *pařezovou pláň* (*der Stumpf, die Flosse*), tedy místo získané klučením lesa. Mohlo by se tedy jednat o nově získanou půdu, do té doby porostlou lesem, který částečně pohltil pole zaniklé vsi Horenčice. Rozloha těchto ploch, proponovaná urbářem na 450 měřic, je myslím odpovídající, z čehož lze usuzovat, že právě toto je půda, kterou dostali žeravští měšťané ke kultivaci.

S přidělením další půdy souvisí i celkově nová organizace a *proporcírování* všech dosavadních ploch. Vrchnostenští úředníci, jednak veškerou selskou půdu nově přerozdělil, přičemž použili již výše zmíněný klíč, podle něhož se dostalo na všechny tehdejší usedlosti v městečku, jednak ji v terénu nově rozměřili. S tímto počinem souvisí nová organizace parcel v tratích, která je vysoce pravidelná, kopírující tehdejší posloupnost domů v uliční zástavbě městečka. Pravidelně začíná první usedlostí (čp. 82) v městečku ve směru od *Klásterské cesty* a po vystředání všech ostatních končí na protější straně ulice (čp. 46). V šířkách parcel se pak zřetelně odráží nově proponované výměra, včetně přidělení půdy dosavadním podsedkům bez ní. Nové rozdělení bohužel likvidovalo starší, zřejmě nepravidelné vnitřní členění tratí na jednotlivé parcely, v němž se mohl odrážet dosavadní sídelní vývoj. Při našich úvahách se tak můžeme opírat pouze o tratě, jako určité topografické a organizační celky, jejichž nepravidelné tvary, hranice a umístění dávají tušit jejich stáří a původ.

Pozemková kniha,¹⁰ nově obnovená pravděpodobně v souvislosti s tímto zásahem, roku 1747 zaznamenává změny ještě v čerstvé paměti. Více než 2/3 usedlostí, jimž byla nově přidělena půda, jsou poznamenány jako od vrchnosti nově odprodané. Koupil podsedeček ...se sedmi kopkami rolí na 10 měřic a jednu čtvrt výsevku i z humnem, po vymýcení sou od panský ruky za 35 Rr. prodány.¹¹ Přičemž zápis je současně smlouvou o plnohodnotném využití této půdy včetně odkazů a svobodného prodeje. Nová půda se převáděla do dědičné držby a ve většině případů tak byla usedlost jako by znovu vysazena a od vrchnosti zakoupena.

Bez nově přidělených pozemků se staré jádro plužiny zmenší a zřejmě výrazně nepřesáhne již dříve vyjmenované vinohradní trati v bezprostředním okolí sídla, dále ornou půdu v tratích *U Boží muky*, *Obický* a *Pod obický*, *Nad Býkovým horama*, *Pod Zadním horama*, *Pod teplým*, *Chmelínek* a *Vypáleniny* a samozřejmě také obecní pastviny v trati *Úlehle* a *Kraví kopec*. K nim je nutné ještě přiřknout trati *Nivky* a *Čučoví*, o nichž budeme hovořit níže. V nich měla půdu zastoupenou pouze malá část všech statků v městečku, které urbář vypočítává na 22 gruntů s lánovou půdou (láník, půllánici a čtvrtníci). V rejstříku II. lánové visitace zcela shodně zachycených jako 22 selských gruntů. Jejich půda je rozdělena do 4,

Boží muka – detail z počátku 19. století.

Panorama Žeravic.

5 výjimečně i 7 kusů polí a vinogradů. Součtem plochy těchto polí dostaneme zhruba 300 měříc, což se s přidáním podílu na úhor, blíží zmíněným 360 měřícím bez nových polí. Právě tyto usedlosti a jejich počet zřejmě tvoří starší vrstvu sídelního jádra lokality. Teprve později k nim přibývají další, mezi ně musíme řadit 23 zahradnických usedlostí, shodných zřejmě s podsedy s půdou, jejichž pole jsou rozděleny do jednoho, výjimečně dvou kusů a omezuje se na vlastní zahradu za domem a kus vinohradu. Ty ostatně živi i dalších 18 zahradníků bez půdy.

Hospodářská proměna lokality na přelomu 15. a 16. století a její důsledky

Formování zjištěného stavu probíhalo v relativně krátkém období, které je vcelku přesně vymezeno 16. stoletím. Velké množství listinných pramenů, z nichž nejstarší se hlásí k obdarování místní obce v posledním desetiletí 15. století, dokumentuje proces nebývalého růstu lokality, jehož vrcholnou fází zachycuje urbář panství Buchlov z počátku 17. století. Po celou dobu jsme svědky intenzivního zemědělského podnikání, které v lokalitě reprezentuje vinohradnictví. Zakládání dalších a dalších vinic a dobrý odbyt jejich produkce s sebou přináší i některé výrazné ekonomické aspekty. Výtěžek zřejmě umožňoval majitelům a jejich rodinám dostatečně slušné živobytí, takže jsem svědky výrazného sídelního růstu lokality. Nejpochybnější jsou přitom drobné hoferské domy téměř bez půdy, jejichž majitelé jsou živi z výpěstků ve svých zahradách, námezdní práce v cizích vinicích a především z výtěžku vlastních rozsáhlých vinogradů.

Velký vliv na urychlení, možná přímo odstartování procesu změn, měla osoba Tasa z Ojnic, kterému se po roce 1490 podařilo získat obě části vesnice a natrvalo je spojit v jeden statek. Z pozdější listiny víme, že s jeho osobou je bezprostředně spojena aktivní podpora rozšiřování ploch vinic, které jsou poprvé v lokalitě doloženy již v polovině 14. století. Budoucí rozvoj podpořil i žádostí u královského dvora, jíž vymohl povýšení Žeravic na městečko. K realizaci sice došlo teprve za dalšího majitele vsi, jeho švagra Jindřicha Kropáče z Nevědomí a na Bzenci, ovšem jméno žadatele na ní přesto figuruje. Dne 14. června 1503 byla ves králem Vladislavem IV. povýšena na městečko a nadána dvěma výročními a jedním týdenním trhem.

Výrazný rozvoj lokality podpořili další z majitelů, kterým byl od roku 1513 Vilém Prusinovský z Víckova. Podobně, jako Tas z Ojnic, pocházel z prostředí nižší šlechty bez většího rodového majetku. V okolí Žeravic mu patřily ještě Osvětimany, Hruškovice, Medlovce a pusté Horenčice, Lněník a Jenišovice. Vzniklo tak rozsáhlejší panství, které však brzy prodal a koupil významné Koryčany s hradem Cimburkem. Vzniklý celek se vyznačoval dosti nesourodou vnitřní organizací, reprezentovanou dříve samostatnými poplužními dvory (Osvětimany, Hruškovice, Žeravice) s velkým množstvím půdy. Vilém i pozdější majitelé proto museli přistoupit k jisté vnitřní reorganizaci, směřující k lepšímu hospodářskému využití daných možností. Městečko zažívalo nebývalý sídelní rozmach spojený se založením *Nové ulice* a počalo krystalizovat do správního centra panství s panským domem a rozsáhlým dvorem. U něj též vznikl pivovar a palírna zužitkující produkci obilí. Ve vesnicích byly rozšiřovány plochy selských polí a to na úkor chřibských lesů a panské půdy. V nejprůhodnějších lokalitách došlo k nebývalému rozvoji vinařství, jenž konkrétně v Žeravicích zcela změnil dosavadní charakter lokality. Na staré kulturní půdě vznikaly nové gruntovní vinice a na vrub rozšiřování jejich rozlohy a celkové prosperity komunity vinařů žijících v lokalitě, neváhal majitel výhodně odstupovat vrchnostenské pozemky, rybníky a také významná vlastnická práva majitele statku.

V listině z roku 1514 nový majitel městečka Vilém z Víckova potvrzuje a upřesňuje starší dohody, které učinil z místními sedláky již zmíněného Tasa z Ojnic ...*ježto svědčil na ty vinohrady, kteréž jsou v rolích svých purkrechtních zdělali a z toho desátek dobrovolně podnikli dávati, a týž pan Tas jiný role dvoru žeravského zato jim k purkrechtům nadal a kde již by ještě dělati chtěli v svých rolích, aby z téhož dvora jim nadáno bylo a pakli by, který dělati nechtěl aneb nemohl a jinému se dělati líbilo v těch místech, kdež žeravští vinohrady dělají, že toho*

žádnému odpíráno býti nemá, a což by komu ty roli k vinohradu odjato bylo, tolikéž zase hned z rolí dvorské nadáno bylo, aby se zase za jeho dosti stalo... a jestliže by roli dvorské jim k tomu nadávání již nestačilo, tedy z rolí **horencických** oddáváno beze všeho umenšení...¹²

Vilémovi zřejmě osobně záleželo na zakládání nových vinic a neváhal k němu vybízet, přemlouvat dary – *pro opravu městečka a jejich povolnost dávám...* – a možná částečně i nutit své poddané. Z listu zřetelně vyplývá, že celá akce neměla zůstat omezená na několik jedinců, ale právě naopak, vinice dělají *žeravší*, a to v rozsahu celých dosavadních polních úseků. Pouze tak lze vysvětlit větu, jak se má postupovat v případě, kdy by některý z majitelů půdy nechtěl nebo nemohl svá pole proměnit ve vinice a jiný by to učinil rád. Preference je však zcela jasná a přednost dostávají zakladatelé vinic.

Vinohrady totiž vznikaly na staré kulturní dlouhodobě obdělávané půdě, která byla v majetku usedlíků po celé generace. Právně se jednalo o tzv. dědičné nebo *purkrechtní* pozemky, pevně spjaté s mateřskou usedlostí, od níž nesměly být až na výjimky odprodány a jejichž převod na nového majitele probíhal vždy v celku. Vysazením vinic se půdy dostala na jinou právní úroveň, podléhající napříště **horenskému právu**, které umožňovalo její volný odprodej od usedlosti, odkazy a dary i některé další výhody. Změna vyvolávala možná jistou nedůvěru, obzvláště když proponovaná náhrada za dosavadní pole měla být poskytnuta z vrchnostenské, přesněji řečeno z dvorské a horencické půdy, u nichž nikdy nebylo zcela jisté, zda za ně nebude vrchnost vymáhat nové platy. Listina však hovoří jasně, že z nahrazené půdy se mají stát *purkrechtní* pole, pevně spjaté s mateřskou usedlostí, jejími majiteli a dědici.

Množství půdy ve vlastnictví poddaných se tímto způsobem výrazně zvýšilo a to nikoli pouze lineárně, ve smyslu selská usedlost – založené vinohrady – odpovídající náhrada v panské půdě. Zakládání vinohradů byla velká příležitost ke vzniku drobnějších usedlostí, především *podsednických gruntů* a také *hoferských chalup*, které většinou disponovaly pouze malým množstvím půdy přímo spojené s domovní parcelou, za to však vlastnili vinice, které dokázaly jejich majitelům zajistit dostatečnou obživu. Zřejmě právě *hofery* má listina na mysli, když mluví jednak o možnosti zakládat vinohrady na půdě těch, kteří tak nechtějí učinit a také dále, kde se výslovně zmiňuje Vilémův záměr *...chtíc aby to městečko den ode dne lepší a rozmnožovati v lidech a v statcích jejich se mohlo a z jiných panství tu lidé, aby se mezi ně táhli a byt sobě oblíbíc mezi již psané měšťany se osazovali...*¹²

Množství vinic založených na staré kulturní půdě není bohužel písemně doloženo a jejich rozsah můžeme pouze odhadovat. V listinách ze 16. století se objevuje celá řada jmen viničních tratí, které se nemnoze zachovaly až do současnosti. První podrobný soupis nacházíme v urbáři panství Buchlov z roku 1611,¹³ kde jsou poznamenány všechny desátkové vinice, ležící v následujících tratích: *Zadní hora* se 42 čtvrtěmi, *Býková* se 37, *Pešty* se 34, *Vrchní* s 15, *Zlámaná* se 14, *Utěšená* a *Teplá* po 10 čtvrtích, 5 čtvrtí měl *Husínek*, 4 čtvrti trať *Pod osadou od Ježovska*, 3 *Bezděkov* a 2 v *Kozinkách* (asi totožné s tratí *Krajinky*). Celkově bylo tehdy v Žeravicích 224 čtvrtí poddanských desátkových vinohradů a k tomu ještě 33 kusů vnohradů svobodných – frejunkových. V této podobě jsou vinice zapsány také v Horenských registrech z první poloviny 18. století a stejně tak zakresleny v Indikační skice Stabilního katastru.

Umístěním zmíněných tratí na mapu zjistíme, že sídelní jádro lokalit je doslova obkličeno vinohrady, které se rozprostírají na příhodném, jižně orientovaném svahu na sever, východ i západ od lokality. Rozborem tvarů a skladby tratí však zjišťujeme, že zdaleka ne všechny jsou si rovnocenné a to jak do plochy, tak stáří svého založení.

Nejblíže jádru lokality jsou rozloženy největší, nazývané *nezřídka* přímo podle svého využití – **hory**. Patří k nim především *Býková* a *Vrchní hora* ležící severně nad městečkem a východně položená *Zadní hora*, plynule přecházející ve *Čtvrtku*. Společným znakem všech zmíněných tratí je především jejich velký rozměr a výrazná, někdy až dvojnásobná šířka, daná čely parcel, oproti hloubce, dané délkou parcel. S takovým členění se většinou setkáváme u běžných polních tratí, jenž jsou uspořádány tak, aby v nich mělo pole co nejvíce,

pokud možno všichni usedlíci ve vsi. V případě trati *Zadní hory*, dokonce existuje jakési pokračování jejich parcel v podobě polí v trati *Pod zadními horami* a sousedních *Pod teplým*. Odvozené pojmenování pak vyvolává domněnku, že původně se mohlo jednat o jednu plochu se společným názvem *Zadní pole*, z něhož část se stala vinicemi a nižší, mrazová poloha, zůstala ornou půdou. Blízkou spojitost mohla mít i viniční trať *Teplý* a pod ní ležící pole *Pod teplým*.

Jiný případ je odvozování názvu nově vznikajících zemědělských ploch, od sousedících starých viničních tratí, které sehrávají roli důležitého geografického prvku. Takovým způsobem dala *Býková hora* vzniknout názvu *Nad Býkovým* a také *Dolní Býkové*, později nazývané *Havale*. Shodným způsobem je odvozen název *Nad vrchní horou*.

Všechny zmíněné viniční tratě – *hory* – tak můžeme považovat za součást nejstarší kulturní půdy v lokalitě, která byla ještě na konci 15. století obdělávána především jako orná. Její proměnou ve vinice, kterou právně zakotvuje výše zmíněná listina, postupně na přelomu 15. a 16. století vzniklo na 100 viničních čtvrtí vinohradů. V lokalitě tím nastal citelný nedostatek orné půdy využitelné pro pěstování obilnin a ostatních plodin důležitých pro přímou výživu obyvatel. Právě z toho důvodu vrchnost přistoupila k náhradám z dvorských a horečických polí. Doklad o provedené náhradě nacházíme v urbáři z roku 1611, kde se zmiňuje *Ves pustá Horenczice. Na té pusté vsi drží Žeravští louky pod plat a lesy dědičně, z nich plat vychází při sv. Bartoloměji...*, následuje výčet 25 držitelů, kteří dohromady platí 6 R. Nenechme se zmylit faktem platu za nahrazenou půdu, v tomto případě les, který je zmíněn především z důvodu příslušnosti k jiné správní jednotce (pusté Horencice), směrodatná je dědičná držba, která půdu spojuje s konkrétní usedlostí.¹⁴ Umístění půdy předpokládáme do trati *Čučoví*, ležící v bezprostředním sousedství pramenné pánve *horeňického* potoka, kde se v trati *Ptačí žleb* rozkládalo jádro zaniklých *Horenců*. Směr a uspořádání zdejších parcel zůstalo zachováno i při novém rozměření plužiny v prvé polovině 18. století a ostře kontrastuje s velkorysou konstrukcí nově vytvořených sousedících tratí.

Podobně uspořádáním svých parcel vybočuje i trať *Nivky*, ležící v sousedství rozsáhlých panských pozemků v *Honytále*, z nichž je jakoby uměle vytržena. Odlišná orientace parcel opět zůstala zachována i po novém rozměření plužiny v 18. století. Právě tento fakt nás opravňuje k předpokladu, že i v tomto případě se jedná o zmíněné náhrady.

Vinice se však nezakládaly pouze na staré, již dříve obdělané půdě. Na příhodných místech byla získávána nová půda klučením dosavadních porostů keřů a lesa, což se odráží např. v pojmenování trati *Zlámaný*. Většina takto vzniklých tratí má mnohem menší rozměry a jejich názvy nesou často jména zakladatele nebo majitele. Setkáváme se tak s trati *Bezděkoví* (Bezděk), *Husínek* (Hus nebo Husa), *Havale* (Havel), *Štefany* (Štefan, Štěpán) obdobný název nese i stará viničná trať *Pešty* (Pešek, Petr). Bohužel až na výjimky nevíme, v jakém právním vztahu byli zakladatelé vinic k jejich pozdějším majitelům. Pouze u jednoho jsem blíže spravení za jakých podmínek pozemky získal. ...*pro vzdělání nahoře jmenovaného městečka mého Žeravic... dávám... vinohrad na obec, tak jakž jest jim ukázáno a vyměřeno mezi Zadní horou a Teplou horou ležící, tak aby mohli ten vinohrad sobě, obci městečka Žeravic dobrému dělati, jich užívatí, svobodného, žádných desátkův, zemního ani poplatků... povinni dávatí bejti nemají.*¹⁵ Není tedy náhodou, že ona nově vzniklá trať nesla jméno *Výsady*. Půdu ke kultivaci a osázení dostávali také jednotlivci, v jednom případě jsme dokonce podrobněji zpravení o podmínkách za nichž má *svobodný frejunkový* vinohrad vzniknout. ... *opatrnému muži Petru Hajnému, našemu milému muži, dětem i budoucím potomkům jeho, v pravý a svobodný frejunk, bez všech desátků dávám, z kterýchžto vinohradů povinen bude nám i budoucím potomkům našim pánům Žeravským, dávatí a platiti na každý masopust po 6 groších českých... Kterémužto kotáru dávám lhůtu 7 let pořadem zběhlým od datum listu tohoto...*¹⁶

Pokud můžeme z dochovaných listin soudit, vznikala většina těchto frejunkových vinohradů na okrajových částech vrchnostenských pozemků, které přiléhaly k již existujícím vinicím. Takovým způsobem vznikla trať *Nad peštami*. Podobné případy zaznamenáváme

v trati *Husínek* a také *Krajinky*. Ne všechna vysazení se však zdařila a zůstala trvale vinicemi. Na okraji *Vrchní hory* tak vznikaly jednotlivé *krajiny*, které se sice, jako vinohrady neosvědčily, ale později daly vzniknout souvislé ploše polí v trati *Nad Býkovým* a podobně v sousedství trati *Nad vrchními horami*. Tyto rozsáhlejší plochy půdy, označované jako **krajiny** – tedy okraje většího celku, jsou na katastrálních mapách dobře patrné. Ve většině případů právě pro jejich odkrojení od jinak souvislé plochy vrchnostenské půdy.

Změny ve struktuře držby půdy v průběhu 16. století

Rozsáhlé změny ve způsobu využívání zemědělské půdy, reprezentované zakládáním vinic, s sebou přinášely i podstatnou proměnu v získávání základních životních potřeb. Vinice sice dokázaly v případě standardní úrody své majitele finančně zabezpečit, ovšem jejich plocha současně znemožňovala zajistit soběstačnost v produkci potravin, především polních plodin. Stálým řešením nebyl ani rozsáhlý dovoz potravin z okolí. Ze všech těchto důvodů vrchnost od počátku proponovala ochotu nahrazovat založené vinice novou půdou. Již jsme zmínili náhrady z panských pozemků v *Nivkách* a z horeňčických v trati *Čučoví*. Snaha zvyšovat podíl selské držby v lokalitě však měla jít ještě dál.

V první rozsáhlé listině z roku 1514¹⁷ potvrzuje Vilém Prusinovský z Víckova dřívější majetkové úpravy, které ve prospěch selské držby provedl na dvorské půdě Tas z Ojnic. Současně se vzdává práva odumrti, stavění sirotků a správy jejich peněz ve prospěch Žeravské obce. Vrchnost se pro **opravu městečka**, vzdávala rozsáhlých ploch půdy, na nichž dosud ležel les nebo pastviny. První patří ještě k Tasovým darům *...pro opravu městečka a jejich povolnost, jest jim přidáno pastvisko s kusem lesu podle pastviska ležícího pode městečkem...*, další už daruje sám Vilém *...Item les ležící pod městečkem od mezí Tiemnických, ten jim dávám k opravě městečka beze všech platů....* Za dva roky na to *...aby městečko mí Žeravice lepší a množiti se mohlo, les svůj vlastní a dědičný, kterýž leží od mezí ježovských až po meze Hostějovské a Hruškovské vedle rolí a mezí žeravských a po rybníky a louky horeňčické, dal jsem a mocí toho listu dávám měšťanům svým...*¹⁸

Umístění těchto zisků do katastrální mapy je díky zmíněným orientačním bodům vcelku proveditelné. Rozsáhlý les vymezený na západě hranicemi s Ježovem, na východě s Hostějovem a na severu s Hruškovcemi (dnes součást katastru Osvětiman), může takto vymezený ležet pouze v jednom místě. Tím je nejsevernější částí pluzžiny, rozkládající se na temeni kopce a jeho příkře se svažujících stráních nad *Hruškovským potokem*. Zde se nachází rozsáhlý les **Paseky pod Kratinami** na počátku 19. století v majetku obce. Nad ním, omezeny *Klásterskou cestou* leží pole v trati **Obický**, jak napovídá sám název, původně také v obecním majetku. Darovaný les neležel v těchto místech náhodně, ale tvořil závěr rozsáhlého pásu panských pozemků,¹⁹ počínajících již v trati *Hradištko* a vytvářející hranici s Hostějovem a Syrovínem, vesnicemi náležejícími sousedním panstvím.

Pokud tedy darovaný les měl ležet vedle *rolí a mezí žeravských a(ž) po rybníky a louky horeňčické*, musel dále procházet podél západního okraje pluzžiny, kde současně vytvářel hranici s Ježovem. Horní část jistě procházela trati **Čihadlník**, jejíž název je odvozený od jednoho ze způsobu lovu zvěře. Sousedící pole pak byly nejspíš trati *Vrchní hora a Býková hora* a panské pozemky v trati *Havale*. Zde by navazoval na již dříve darované *pastvisko s kusem lesa podél pastviska ležícího, pode městečkem*, jehož lokalizace je vzhledem omezenému prostoru možná pouze zde. Pod ním zřejmě zasahoval do panské tratě **V úzkých**, a dále až k rybníku *Písečný*, vytvářející s loukami a rybníkem Horeňčickým jižní hranici darovaných pozemků. Od nich na jih se rozkládala pluzžina v té době již zaniklé vsi Horeňčice.²⁰ Později, roku 1561, byly obecní pozemky rozšířeny i o tyto louky a *...dva rybníčky své, jeden kterýž slove písečný a druhý horeňčický při tom mlejně horeňčickým, i se hrází, mezi těmi rybníky ležící, až po hráz toho rybníka horeňčického a po struhu, kteráž na ten mlejň teče...*²¹ Obec tak získala rozsáhlou plochu půdy, která jako půlměsíc obepínala městečko ze severu, západu a částečně i jihu.

Darování rozsáhlých, zemědělsky dosud málo nebo vůbec nevyužívaných pozemků, je

možné vysvětlit několika důvody. První se nabízí samozřejmě snaha o zvětšení selských pozemků, které se v této době stále více proměňovali ve výnosné vinice. V souvislosti s darováním lesa, tedy stromů – stavebního materiálu – a staršího daru pastviska, se však nabízí i možnost, že pravým důvodem bylo rozšíření obce o 25 usedlostí vyměřených v *Nové ulici*, rozkládající se na jižním svahu pod městečkem. Přesné datum jejího vzniku nevíme, poprvé je nepřímo zmíněna roku 1529. V souvislosti s jejím budováním by byl pochopitelný i dar posledního lesa *pod městečkem u těmických mezí*. Jeho lokalizace je vcelku snadná, protože existoval ještě na vojenských mapách z poloviny 18. století a trať nese výmluvný název *Vypálenisko*.

Rozsah vrchnostenského hospodaření a jeho proměny

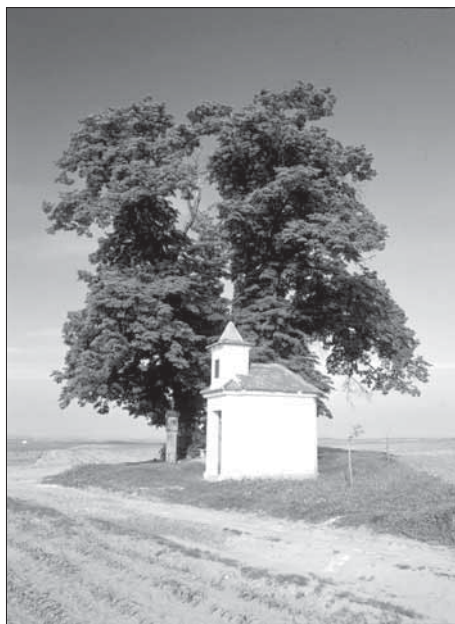
Rozsah panských pozemků byl na konci 15. století ještě více než úctyhodný, spojující v sobě majetek dvou vrchností, který svou plochou výrazně přesáhl veškerou selskou půdu. Pro zopakování pouze uvedeme, že rozsáhlá plocha začínala v trati *Hradištko* a v širokém pásu se táhla přes Honytál, Nivky, Nad vrchní hory, Nad býkovým až k Čihadlníku. Zde sousedily s panským lesem rozprostírajícím se až po hranice s Ježovem, Hruškovými

Starý vývoz mezi *Vrchní* a *Býkovou horou*, vytvořený komunikační spojkou vedoucí z prostoru *Horního rynku* ke *Klásterské cestě* ve směru na Kyjov. Během několikasetletého používání se vývoz prohloubil do několik metrů hluboké rýhy dodnes patrné v terénu. Cesta byla používána ještě v polovině 20. století, její využití dokládají pamětníci, včetně organizace provozu koňských a kravských potahů jedoucích na pole.

Boží muka.

Boží muka – křižovatka *Klásterské cesty* a její odbočky do Žeravic, fixovaná v terénu mohutnými lipami, poklonkou a kapličkou.

(Osvětimany) a Hostějovem a podél hranice s Ježovem dále k jihu až na dno údolí. S ním sousedilo pastvisko a les pod městečkem, dále rozsáhlé louky v okolí rybníků a nad nimi trať *V úzkých* a sousedící *Na zahradách*. Chráněná poloha by mohla být skutečnou zahradou, zmiňovanou jako *Zahrady šafránové*,²² již na konci 15. století a dále pak po většinu 16. století, kdy ji měl v držení zdejší Bratrský sbor.²³ Panské pozemky uzavírá trať *Na kocúrách* ležící mezi zahradou a *Zadní horou*. Většina z těchto ploch se v průběhu 16. století dostala do selské držby. Na zbývajících polích se podle urbáře z roku 1611 pěstovalo především obilí – ozimá pšenice a žito a také jař zastoupená nejspíše ovsem.

Mnohem větší význam mělo hospodaření na vinicích. V této souvislosti je třeba zmínit zvláště rozsáhlou a starou vinici v *Býkových horách*, s níž souvisela panská lisovna, bezprostředně sousedící se starým panským sídlem na *Tvrzi ... nad ní preshaus se zařízením a sklep, kde se může vystavit 60 beček vína...*²⁴ Další sklep se nacházel v *Panském domě*, v jehož blízkosti byl i hospodářský provoz a vinný sklep.²⁵ K němu patřící vinice se mohly rozkládat v trati *Pešty*, kde je prodej panských vinic do selské držby doložen ještě v 18. století.

Zakládání rozsáhlých ploch vinic do velké míry souvisí se snahou tehdejších majitelů po lepší organizaci a hospodářské prosperitě, nově vytvořeného panství. Mimo městečko Žeravice k němu patřily i Hruškovice, Osvětimany a Medlovice, dále pusté Horenčice, Jenišovice a Lněník. Ze všech jmenovaných má právě naše lokalita pro vinařství nejlepší podmínky, takže vedle gruntovních vinic jsme svědky zakládání i panských vinohradů. Patří k nim *Havale*, nazývané též *Hora pod cestů*,²⁶ ležící skutečně pod silnicí k Ježovu. S nimi sousedí i *Štepnice*, místo vysazené ovocnými stromy, původně však nazývané *Dolní býkové*. Zdejší vinice měla vrchnost ve výlučné držbě ještě v polovině 18. století a teprve po té je postupně prodávala poddaným. Nejvýznamnějším podnikem vrchnostenského hospodaření však bylo založení rozsáhlého vinohradu v trati *Hradištko*, poprvé zmíněné v polovině 16. století. Zajistit dostatek pracovních sil pro několik desítek hektarů nových vinic nebylo vůbec jednoduché a vrchnost proto přistoupila k dohodě s měšťany, kterým odpustila veškerou dosavadní robotu, náhradou za práci na této jediné obří vinici.

V její těsné blízkosti byl též založen nový rozsáhlý panský dvůr, který nahradil dosavadní hospodářské objekty u staré tvrze (přestavěné na zámeček) a *panského domu* (odstoupeného obci). Můžeme se tedy domnívat, že majitelé se rozhodli přebudovat, jak hospodářské, tak rezidenční struktury svého panství, přičemž městečko mělo v obojím sehrávat úlohu jejího centra. Popis z počátku 18. století nás informuje o rozsahu a hospodářských možnostech dvora ... *Panský dvůr z kamene a cihel, v němž šenk, víno i pivo...* a dále ... *Dvůr žeravský. Z cihel vystavěný. Chová se v něm ovčích dobytka jalového 500, hovězího 20. Role panský na zimou 311 měřic, na jaro 232 měřic...*²⁷

Vybudované centrum panství pozbylo mnoho ze své prestiže spojením se sousedním panstvím Prackšických ze Zástřizl, s hospodářským centrem na hradě Buchlově a v přilehlém městečku Buchlovice. Mnohem více se ho však zřejmě dotkly události 30. leté války, spojené s nuceným odchodem českobratrských kazatelů a zpusnutím jejich sboru. Úpadek však postihl i vrchnostenské hospodaření, zanikly rozsáhlé vinice na *Hradištku* a zřejmě i provoz dvorů nebyl v dobrém stavu. Přednost nakonec dostal nově budovaný dvůr v *Hruškovcích*, který pojal pole zaniklé osady. Rozsáhlé pozemky v Žeravicích byly proto rozděleny mezi místní měšťany, čímž se dostáváme na počátek našich úvah.

Poznámky:

- 1 CDB I. 115. H o s á k, L.: *Historický místopis země Moravskoslezské*. Praha, Academia 2004, s. 371.
- 2 V úvahu by vzhledem k podobnosti jmen mohly připadat Žeraviny u Veselí nad Moravou, dříve nazývané Žeravinky. První zmínky o nich však pocházejí až z 15. století, kdy bylo doosidlováno dosud řídké zabydlené pravobřeží Moravy. Další lokalita podobného jména – Žeranovice – doložená na konci 13. století leží zcela mimo správní okruh spytihněvského hradu, až v okolí Holešova. Podobný případ jsou i Žeravice v okolí Přerova, patřící klášteru Hradisko u Olomouce. Viz. H o s á k, L.: *Historický místopis*, s. 415, 451, 651.
- 3 CDB III, 122, č. 103.
- 4 DZO I, 521
- 5 DZO I, 594.
- 6 Někteří badatelé mylně umísťují zaniklou ves na temeno kopce do sousedství Hostějova, jiní zase do trati *Luby* v ježovském katastru (Hurt, Kyjovsko). Nedostatek místa na jedné straně a historicky doložené spojení s Žeravicemi na druhé straně, dovolují umístit zaniklou ves jedině na severní svah údolí naproti naší lokalitě. Sem ji směřují i popisy hranic s přítomností vodních toků a rybníků Horeňčického s mlýnem a Písečného, které by sotva kde jinde, než na dně údolí mohly získat dostatek vody pro svoji existenci. Právě její úbytek zřejmě zapříčinil na konci 15. století nejprve zánik vesnice a v 18. století i rybníka s mlýnem. Do dnešní doby se v terénu, vyjma mělké sníženiny nedochovalo nic, co by na její existenci výrazně upozorňovalo. H u r t, R. a kol.: *Kyjovsko*. Brno, Musejní spolek v Brně 1970, s. 491.
- 7 MZA Brno, fond D9 Stabilní katastr – Indikační skici, sig. 3111, inv. č. 3998.
- 8 MZM Brno, G 371, sig. 79, Urbář panství Buchlov z roku 1720, fol. 5.
- 9 MZA Brno, fond C17, Velkostatek Buchlov, Registra horenská městečka Žeravic z roku 1747, č. knihy 341.
- 10 MZA Brno, fond C 17, Pozemková kniha městečka Žeravic z roku 1747, č. knihy 337.
- 11 MZA Brno, fond C 17, Pozemková kniha městečka Žeravic 1747, fol. 103, čp. 20.
- 12 MZA Brno, fond G 371, sig. 79, opis Urbáře panství Buchlov z roku 1720. Listina Viléma z Víckova z roku 1514, fol. 182.
- 13 MZA Brno, fond G 371, sig. 79, opis Urbáře panství Buchlov z roku 1720.
- 14 Z počtu držitelů vyvozují někteří badatelé předpokládaný počet usedlostí v městečku na přelomu 15. a 16. století. Hurt, R. a kol.: *Kyjovsko*. Brno, Musejní spolek v Brně 1970, s. 484.
- 15 MZA Brno, fond G 371, sig. 79, opis Urbáře panství Buchlov z roku 1720, fol. 219, Listina Prokopa Potstatského z Prusinovic z roku 1543.
- 16 SOKA Hodonín, fond MNV Žeravice, *Pamětní kniha městečka Žeravic*. Opis listiny Viléma z Víckova z roku 1521, s. 11, 12.

- 17 MZA Brno, fond G 371, sig. 79, opis Urbáře panství Buchlov z roku 1720. Listina Viléma z Víckova z roku 1514, fol. 182.
- 18 Tamtéž, fol. 218.
- 19 DZO I, 594. Lesy, jako součást vrchnostenské držby jedné z částí vesnice, se připomíná již v polovině 14. století.
- 20 Právě takto vymezený prostor má prvořadý význam pro lokalizace zaniklých Horenčic. Dle našeho názoru, který je založený především na existenci dostatečně rozsáhlé plůžiny zaniklé obce, přítomnosti vodních toků, na nichž leží rybníky a také konfrontací s odbornou literaturou, umísťujeme zániklou ves na severní svah pravé strany údolí.
- 21 MZA Brno, fond G 371, sig. 79, opis Urbáře panství Buchlov z roku 1720, fol. 221, listina Jan Podstatský z Prusinovic z roku 1561. Značně komolivý slovosled sleduje ve skutečnosti jedinou snahu, dostatečně detailně popsat linii, rybník Písečný – horenčický mlýn – mlýnská struha – rybník Horenčický a jeho hráz, která byla hranicí s plůžinou zaniklých Horenčic, tehdy už v majetku vrchnosti.
- 22 DZO II, 52.
- 23 H r e j s a, F.: *Sborové jednoty bratrské*. Praha 1935, s. 156–157.
- 24 MZM Brno, G 371, sig. 79, opis Urbáře panství Buchlov z roku 1720, fol. 5.
- 25 *Panský dům* a později i vinný sklep získal obec od vrchnosti v polovině 16. století. Setrval byl využíván, jako radnice a později škola, zanikl po požáru v polovině 19. století.
- 26 MZA Brno, fond D1, L 362, Lánový rejstřík z roku 1676, fol. 47.
- 27 MZA Brno, fond G 371, sig. 79, opis Urbáře panství Buchlov z roku 1720, fol. 5.

Mgr. Martin Š i m š a (n. 1974) je vedoucím Útvaru hmotného kulturního dědictví v Národním ústavu lidové kultury, Strážnici. Odborně se zaměřuje na výzkum dějin osídlení v prostoru jižní a východní Moravy.

Settlement Development of the Town of Žeravice

A b s t r a c t

The town of Žeravice has been for centuries one of the largest and best situated settlements on the foothills of the Chřiby hills. Extensive production of quality wines was able to ensure decent income to almost one hundred farms grouped in a diverse social hierarchy. Wine-making was able to sufficiently support even very small farms, owning almost exclusively vineyard crops. The inhabitants of the town demonstrated their social and economic dissimilarity by wearing the city clothes, completely unusual in the vicinity, first mentioned as early as the mid 18th century.

This study attempts to answer the question what were the roots of this prosperity, when it began to form and who were the ones who had the biggest share in starting it. We are surprised to learn that this locality in the Middle Ages may have belonged to old, but not large settlements, the growth of which was hindered by the fact that the village was divided between two owners. Both had their administration centers here, as well as large vineyards and wine-processing facilities. The area of nobility owned land was much larger than the area of the peasant-owned land.

Hence, our study is based on a detailed analysis of the local soil and its ploughing patterns as represented in the Indication Sketch of the Stable Cadaster. In the layout of fields, plot and ownership structure, we find individual features that are both common and different. By confrontation of these findings with the written sources (fortunately, there are many of them for this locality), we can construct the possible settlement development of this locality.

The decisive moment for the new growth came in the late 15th century, when the two villages were integrated into one. The new estate owner made an unprecedented effort to extend the existing vineyards and establish new ones. These gradually taken up most of the old crops. Their owners were granted a compensation in form of manorial woods and crops in the proximity of the disappeared village Horenčice. The owners went even further and endowed the settlement, recently upgraded to town, with a lot of land, crops, wood and pastures.

Knowing the exact location of most of them on the map allows us to monitor the growth of the locality as well as the basic trends of its development. Most of this knowledge is presented in the first part of the study, while the second part describes the metamorphoses of the settlement itself. We will be dealing with the layout and structure of the households, their growth in numbers, as well as divisions. We will also mention important technical structures, such as wine presses and wine cellars.

Siedlungsentwicklung der Stadt Žeravice

Zusammenfassung

Das Städtchen Žeravice zählte jahrhundertlang zu den größten und wirtschaftlich am besten situierten Lokalitäten im Vorgebirgsland von Chřiby. Eine umfangreiche Weinproduktion konnte anständige Einkommen für fast hundert Liegenschaften sichern, die hier in einem bunten sozialen Zusammenstellung gruppiert waren. Der Weinbau unterstützte die Lebensfähigkeit auch der geringen Liegenschaften, deren Eigentum fast ausschließlich Weinberge waren. Ihre soziale und wirtschaftliche Unterschiedlichkeit demonstrierten die Stadtbewohner dadurch, dass sie städtische Kleidung trugen. Diese Kleidung, zum ersten Mal bereits in der Mitte des 18. Jahrhunderts erwähnt, war in der Umgebung ganz ungewöhnlich.

In unserer Arbeit versuchen wir die Frage zu beantworten, was die Wurzeln dieser Prosperität sind, wann sie sich zu formen begann und wer einen maßgebenden Anteil daran hatte. Überrascht haben wir herausgefunden, dass die Lokalität im Mittelalter zu alten, jedoch nicht großen Besitztümern gehörte, dessen Entwicklung die Tatsache gebremst hat, dass das Dorf zwischen zwei Besitzer geteilt wurde. Beide hatten ihre Verwaltungszentren, umfangreiche Weinberge und Räume zur Weinverarbeitung. Der Herrengrundbesitz überstieg deutlich den Bauernbesitz.

Unsere Studie basiert auf einer detaillierten Analyse des Ackerlandes, die in einer Idikationsskizze des Stablen Katasters eingetragen ist. Aus der Anordnung von Feldfluren, aus der Struktur von Grundstücken und deren Besitzer können wir gemeinsame und unterschiedliche Merkmale feststellen. Durch die Konfrontation der festgestellten Tatsachen mit den schriftlichen Quellen (zum Glück gibt es eine Reihe von Quellen für diese Lokalität) kann man eine mögliche Siedlungsentwicklung der Lokalität konstruieren.

Das entscheidende Moment für einen neuen Aufschwung des Städtchens kam gegen Ende des 15. Jahrhunderts nach der Verbindung beider Dorfteile in ein Ganzes. Der neue Grundbesitzer strebte enorm nach der Erweiterung von bestehenden und dem Anbauen von neuen Weinbergen, die allmählich einen großen Teil des alten Kulturbodens verschlungen haben. Als Ersatz erhielten seine Besitzer Herrenfelder und -wälder auf dem Ackerboden in untergegangenem Horenčice. Die Inhaber des Dorfes sind noch weiter gegangen und haben dem frisch erhobenen Stadt mehrere Grundstücke, Wälder und Weiden gegönnt. Eine genaue Lokation auf der Karte erlaubt uns bei den meisten davon das Anwachsen der Lokalität und die grundlegenden Trends ihrer Entwicklung zu verfolgen. Die meisten Ergebnisse lernen wir im ersten Teil der Studie kennen. Der zweite Teil ist auf Verwandlungen des Sitzes selbst ausgerichtet. Wir konzentrieren uns auf Ausbreitung, Struktur, Anwachsen und Teilung von Liegenschaften. Beiseite bleiben auch nicht wichtige technische Objekte wie Kelterräume und Weinkeller.